

УДК 94 (477)

ДІЯЛЬНІСТЬ СТАНІСЛАВСЬКОЇ ЄПАРХІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ В 1918–1920 рр.

ГОР ПИЛИПВ,

кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри загальноекономічних та гуманітарних дисциплін, директор Івано-Франківського інституту менеджменту Тернопільського національного економічного університету

У статті висвітлюється участь духовенства і вірян Української греко-католицької церкви Станіславської єпархії в народно-демократичній революції в Східній Галичині. На широкому фактологічному матеріалі доводиться роль УГКЦ і як основної духовної опори Західноукраїнської Народної Республіки, і як дієвого учасника громадських та політичних акцій захисників молоді Української держави.

Ключові слова: Галичина, Західноукраїнська Народна Республіка, Станіславська єпархія, греко-католицька церква, українці-галичани.

Постановка проблеми та аналіз останніх досліджень. В останні роки історії Української греко-католицької церкви (УГКЦ) та Галичині (автохтонній українській землі, яка входила до складу Галицько-Волинської держави) вітчизняними та зарубіжними науковцями присвячено чимало праць. У них висвітлюються різні сторони політичної та економічної історії, етноконфесійні стосунки, життя та побут мешканців краю. Серед них слід відзначити, у першу чергу, західноукраїнських істориків: М. Литвина і К. Науменка [1], М. Кугутяка [2], О. Красівського [3], В. Марчука [4], Б. Савчука [5] та багатьох інших.

Водночас, у наявній історичній літературі недостатньо приділена увага висвітленню питання діяльності УГКЦ у період 1918-1920 рр. - в умовах існування Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР), польської та радянської окупації. Окремого наукового дослідження потребує релігійне життя Станіславської єпархії.

У статті ставимо за **мету** визначити роль духовенства, церковних ієрархів греко-католицької церкви Станіславської єпархії в національно-державному відродженні краю.

Виклад основного матеріалу. 22 січня 1918 р. Українська Центральна Рада IV Універсалом проголосила самостійність Української Народної Республіки (УНР) та підписала 8 лютого мирний договір із державами Троїстого союзу, що знайшло схвальний відгук серед широкої громадськості Галичини. З нагоди цих подій владики УГКЦ А. Шептицький, Г. Хомишин та Й. Коциловський оприлюднили 21 лютого спільне Пастирське послання "До всечесного духовенства і вірних Галицької провінції". У ньому відзначалося, що світова війна спричинила зміни геополітичної ситуації в Європі і в цих умовах головне завдання церкви полягає у "всебічному розвитку національного життя і культури українського народу". Вони закликали духо-

венство позбутися москвофільських та інших політичних уподобань, які суперечать державотворчим прагненням. Підтримка послання ієрархів знайшла своє вираження в проведенні велелюдних маніфестацій та віч, що прокотилися Галичиною на початку березня 1918 р. Зокрема в Станіславі таке віче відбулося 3 березня, у ньому взяли участь понад 50 тисяч осіб. До організації віча доклали зусиль єпископ Г. Хомишин і мітрат о. Гордієвський [6].

Після богослужіння, яке відбулося на просторому майдані біля собору Святого Воскресіння, єпископ Г. Хомишин звернувся до присутніх із палкою патріотичною проповіддю, у якій відзначив, що "чотири роки кервав наш народ по цей і той бік державної межі, яка розділяла нашу націю. І ось той народ-мученик, який найбільше страждав і по-геройськи терпів і зносив дану йому Богом долю, над яким уже панахиду відправили задрі й лукаві його вороги - не згинув у вихрах віків. Він воскрес до нового життя. І дивним дивом цей народ-страдалець, який стільки кривди зазнав від інших, він сам перший на цілім світі сказав: доволі крові, доволі ворожнечі, доволі слів, нехай буде мир". За словами посла д-ра Л. Бачинського, березневі маніфестації з нагоди самостійності УНР та підписання Брестського мирного договору стали для українців Східної Галичини "першим українським Великоднем" [7].

Із приходом у квітні 1918 р. до влади в Україні Гетьмана П. Скоропадського українські політичні кола вимагали від уряду Гетьманату та Австро-Угорщини виконання умов таємного протоколу Брестського договору про створення до 31 липня "окремого державного організму в рамках Австрії" у складі Східної Галичини та Буковини. Однак австро-угорський уряд зволікав, а на початку липня в односторонньому порядку анулював таємний протокол. У цій ситуації, за словами К. Левицького, Народний комітет Української націонал-демократичної партії (УНДП) змушений був розпо-

№ 2 (102) березень-квітень 2010 р.

чати на початку серпня 1918 р. підготовку "до самостійного перебрання влади в краю" [8, с. 88]. Оскільки голова австрійського уряду М. Гуссарек був проти поділу Галичини й створення української автономії, а також велися таємні переговори про приєднання Галичини до Польщі, то Народний комітет оголосив 15-22 вересня 1918 р. "вічевим тижнем", під час якого по всій Галичині прокотилася хвиля протесту [9, с. 84]. Долучилися до акцій протесту й вірні Станіславської єпархії, протестуючи "проти жадоби поляків прилучення Галичини до Польщі" [10].

Переломною подією в житті краю став маніфест цесаря Карла I від 16 жовтня 1918 р. про федеративний устрій монархії та утворення 18 жовтня у Львові Української Національної Ради (УН Ради) як представницького органу українських етнічних земель, що входили до складу Австро-Угорської імперії. Проголошена 19 жовтня УН Радою декларація про створення на етнічних українських землях Австро-Угорщини Української держави фактично поклато початок існуванню ЗУНР. Серед членів УН Ради, які ухвалили це доленосне рішення, були й ієрархи УГКЦ - митрополит А. Шептицький, єпископи Г. Хомишин та Й. Коциловський [11].

Не дочекавшись цесарського розпорядження про передавання влади в Східній Галичині до рук українців, львівська делегація УН Ради, очолювана К. Левицьким, наказала голові Військового комітету сотнику Д. Вітовському вирішити це питання силою зброї, що й було зроблено на святанні 1 листопада 1918 р. У Станіславі, як повідомляла газета "Діло", влада до рук українців перейшла безкровно в ніч з 1 на 2 листопада. У повіті "запанував лад і спокій", застрайкували лише залізничники-поляки, але їх було замінено іншими робітниками. Так само безкровно і спокійно передали владу у свої руки українці й у повітових містечках Станіславщини. Серед тих, хто безпосередньо брав участь у зміні влади, було чимало священиків [12].

Перед ЗУНР стояли надзвичайно складні суспільно-політичні й соціально-економічні завдання. Галичина впродовж чотирьох років Першої світової війни була ареною кровопролитних боїв між ворогуючими арміями. Села і містечка краю були зруйновані й пограбовані, доросле чоловіче населення мобілізоване до війська. Відразу ж 1 листопада 1918 р. розпочалися військові дії проти польської армії, поляки не збиралися погодитися з фактом існування Української держави в Галичині.

У листопаді 1918 р. у Східній Галичині була повалена Австро-Угорська монархічна влада, ліквідоване багатокілометрове іноземне панування. Результатом народно-демократичної революції широких верств українства стало виникнення української демократичної республіки. Основні напрямки діяльності молодого держави були сформульовані в програмній декларації УН Ради, виданій 5 листопада 1918 р. УН Рада підготувала і 13 листопада 1918 р. ухвалила "Тимчасовий Основний Закон про державну самостійність українських земель бувшої Австро-Угорської монархії". Основний Закон Західно-Української Народної Республіки мав тимчасовий характер. Українці-галичани вважали себе складовою частиною єдиної соборної держави і прагнули до якнайшвидшого возз'єднання із Наддніпрянською Україною.

Захоплення 16 листопада 1918 р. поляками Перемишля змусило український уряд переїхати 21 листопада зі Львова до Тернополя, а на початку січня - до Станіслава. Тут 2 січня 1919 р. зібралася на своє засідання оновлена УН Рада, яка наступного дня прий-

няла ухвалу "Про злуку Західноукраїнської Народної Республіки з Українською Народною Республікою" та обрала делегацію для поїздки в Київ, яку очолив д-р Л. Бачинський. Таке рішення палко вітала громадськість краю на вічах, які відбувалися в містах і селах Станіславщини впродовж 5-10 січня. Із цієї нагоди 5 січня 1919 р. у центральному соборі Станіслава єпископ Г. Хомишин провів святочне богослужіння, виразивши у своїй промові надію, що розділені українські землі нарешті об'єднаються в одну державу. Після повернення делегації ЗУНР із Києва, він знову провів богослужіння з участю делегатів та членів уряду, вітаючи "Акт злуки" [13, с. 136].

Про підтримку духовенством єпархії державотворчих процесів та політики уряду ЗУНР-ЗОУНР свідчать і протоколи засідань єпископської консисторії та Пастирської послання владики. Так, у Пастирському листі "В перелому добу історії українського народу з нагоди торжества Йорданського" він наголошував, що "без примінення прав і правд Божих" навіть найкрасивіші заклики стають лише "нічим іншим, як тільки пустим звуком". А тому ці "правди повинен мати перед очима і український народ, котрий також змагає стати самостійним народом і осунувати свою державу". Владика звертався до священиків з вимогою згадувати у молитвах під час літургій президента ЗУНР, український уряд та військо [14].

У наступному Пастирському посланні "О грозі нещастя для українського народу" (березень 1919 р.) з нагоди активізації політичних партій, які були незадоволені ходом підготовки урядом земельної реформи, та страйків єпископ закликав духовенство консолідувати вірних на засадах християнських цінностей, особливо взаємостерпимості та любові, оскільки, крім тих нещастя і жертв, які принесла війна, тепер "зависла над ним ще страшніша гроза... внутрішнього лиха між самим народом" [15].

7-8 травня 1919 р. за дорученням митрополита А. Шептицького, владика Г. Хомишин провів у Станіславі нараду духовенства за участю понад 200 священиків, учасники якої прийняли ухвалу самовіддано працювати й захищати незалежність областей УНР [16, с. 87]. Як духовний керівник Станіславської єпархії і член УН Ради єпископ Г. Хомишин докладав свої знання й працю для розбудови й утвердження молодого держави, наголошуючи при цьому у своїх посланнях, що навіть у таких складних умовах воєнного лихоліття необхідно опиратися на Божі Закони та християнські цінності.

Однак слід зазначити, що не з усіма рішеннями УН Ради владика Г. Хомишин погоджувався. Перш за все, це стосувалося питання проведення земельної реформи та статусу УГКЦ в державі. Щодо земельного питання, то під час його обговорення на засіданнях Ради він часто вступав у гостру полеміку з окремими парламентаріями, а особливо із соціал-демократом С. Вітиком, і той навіть "накидався з лайкою на владу" [17, с. 231]. Єпископ Г. Хомишин вказував на окремі суттєві недоліки закону. По-перше, не погоджувався з тим, що націоналізації підлягала й значна частина церковних та монастирських земель. По-друге, у законі нічого не говорилося про механізм конфіскації, про компенсацію власникам за конфісковану землю, "як буде роздаватися земля: за викуп чи без такого". Вирішення цих питань згідно із законом (п. 19) відкладалося до засідання майбутнього парламенту (сейму), як і роздача землі безземельним відкладалася на час, коли закінчиться війна. Таке половинчасте рішення, на думку Г. Хомишина, тільки "зворохобило" народ, оскільки

починалися весняно-польові роботи і "багато хто" сподівався отримати землю. Крім того, з огляду на ситуацію, у якій опинилася держава українців, це був не найкращий час для вирішення цього важливого й водночас складного питання. І все ж, незважаючи на його недосконалість, уряд ухвалив 14 квітня 1919 р. закон про земельну реформу [18, с. 73].

Станіславський єпископ був незадоволений і тим, що УН Рада мало приділяла уваги питанням релігії та ролі Української греко-католицької церкви як важливого соціального інституту в структурі держави. Оскільки уряд проголошував широку демократичну свободу, то, відповідно, не надав жодній із традиційних християнських релігій будь-яких переваг. У той же час Г. Хомишин вважав, що УГКЦ, яка впродовж століть була єдиною національно-духовною інституцією для українців-галичан, повинна була мати особливий статус. У своєму пастирському листі з нагоди Йорданських свят 1919 р. з боєм відчаю запитував представників влади, чи для того УГКЦ "поділяла гірку судьбу народу, щоби тепер бути копненою і позбавленою прав горожанських? ... Чи на се священники народом за весь час опікувались, коли не було ще ніяких інших опікунів, чи на се вони в боротьбі за добро народне наражувались на різні пониження і зневаги..., щоб тепер бути викинутими і зневаженими і то від своїх, і то в хвили, коли зачала світити свобода?!". Тому рішуче протестував "проти сего недоречного клича, що священники досі служили Римові, а відтепер мають служити державі українській", зауважуючи, що вони "служили... Римові, а через Рим і народові. Ніяка сила не сміє нас відірвати від Церкви католицької" [19, с. 14].

Владика наголошував, що УГКЦ ніколи не була й не буде державною церквою, а як фактично єдина національно-духовна сила українців Галичини служитиме народу, перебуваючи в нерозривній єдності з Апостольським Престолом. Крім того, єпископ був неупередженим противником Російської православної церкви (РПЦ), вважаючи її суто державною структурою. На його думку, демократичність уряду ЗУНР у питанні церковно-релігійних об'єднань неодмінно із часом призведе до поширення православ'я на терени Галичини. Тому з метою збереження самобутності УГКЦ та недопущення поширення впливу РПЦ вважав за необхідне запровадження григоріанського календаря та цілібату для духовенства. Такі заходи в односторонньому порядку він намагався запровадити на теренах Станіславської єпархії ще в 1916-1917 рр. Однак ні тоді, ні в період ЗУНР його ідеї, у тому числі й щодо особливого статусу УГКЦ, не знайшли широкої підтримки як серед духовенства й вірних, так і серед членів уряду та УН Ради.

У липні 1919 р. у результаті стрімкого наступу польської армії уряд Західних областей УНР та Українська галицька армія (УГА) змушені були покинути Галичину і відійти за ріку Збруч. Безперечно, що крах державності був важким ударом для галичан-українців. Щоб підтримати їх, ієрархи УГКЦ звернулися 26 серпня до вірних із Пастирським посланням, у якому закликали до спокою та терпіння [20, с. 1].

Окупувавши Галичину, польський уряд вдався до репресій проти українців. Не оминули вони й духовенство. Польський окупаційний уряд, "знаючи, що греко-католицький обряд і церква є для українського народу забралом проти латинізації і проти винародовлення", робили все, щоб "знищити українську греко-католицьку церкву і підірвати її вплив на народ". Шукаючи захисту й співчуття серед послів країн Антанти на Паризькій мирній конференції, ієрархи УГКЦ у доповідній

записці з боєм відзначали, що окупаційні польські власті "українських священників вбивають, арештують і масово інтернують, так, що в деяких деканатах... з 30-40 священників остало на місці ледви 2-5" [21, с. 71]. Так, наприклад, у Рогатинському деканаті з 20 священників залишилося на волі лише четверо. За словами Г. Хомишина, майже не було такого дня, щоб "не упав жертвою сеї пошести священник" [22]. Тільки в тюрмах міста Львова до кінця 1918 р. опинилося понад 600 священників, а митрополит А. Шептицький та Перемишльський єпископ Й. Коциловський були інтерновані й знаходилися під домашнім арештом у своїх резиденціях. Не дозволили польські військові власті митрополиту і поїздку до Станіслава, де він хотів урочистим богослужінням відзначити свій 20-річний ювілей єпископської діяльності [23, с. 73].

У багатьох селах і містечках краю греко-католицькі храми були "перепрофільовані" військовими і місцевими властями під шпиталі, стайні, розважальні заклади, а чимало церковного інвентаря було знищено й пограбовано. Так, наприклад, у селах Ферміїв, Підгороддя, Маріамполь (Рогатинський деканат) польські жовніри пограбували церковні каси, понищили хоругви, позабирали культові речі з дорогоцінних металів [24, с. 74].

Протестуючи проти свавілля польських властей, владика Г. Хомишин звернувся 2 листопада 1919 р. з листом до Львівського окружного генерального управління, у якому просив припинити незаконні репресії проти священників на теренах Станіславської єпархії [25, с. 13]. Галицькі владики зверталися з протестами до голови української місії на Паризькій мирній конференції графа М. Тишкевича, вимагаючи донести до учасників конференції факти репресій польських військових властей проти мирного населення та духовенства. Однак відчутного реагування з боку європейських впливових політиків не було.

Улітку 1920 р. суспільно-політична ситуація в Галичині ще більше ускладнилася внаслідок швидкого наступу Червоної армії та проголошення на теренах 16 галицьких повітів Галицької Соціалістичної Радянської Республіки (ГСРР). Її тимчасовий уряд - Галревком, видав 1 серпня 1920 р. декрет, яким поставив УГКЦ поза законом. Єпископат УГКЦ висловив протест проти обмежень радянською владою громадянських прав людини, свободи совісті та віросповідань. У спільній заяві наголошувалося, що "Галицька радянська республіка є штучним утворенням більшовицької окупаційної влади, яка нічим не відрізняється від царської чи польської окупації" [26, с. 90]. Проте радянська влада проіснувала недовго, і вже до кінця вересня 1920 р. Східна Галичина знову опинилася під Польщею. Але й цього короткочасного існування радянської влади на теренах краю було достатньо для того, щоб Станіславський єпископ Г. Хомишин не сприймав її до кінця свого життя.

Захопивши Східну Галичину, польська адміністрація запровадила жорстокий терор і почала насаджувати національне, економічне й релігійне гноблення "неполяків". Очевидець тих подій Д. Магас у своїх спостереженнях занотував: "Скрізь на Україні, по обох боках Збруча, бачив я лише нужду, руїну, голод, масове вимирання людей, душевне пригноблення, анархію. Українська частина Галичини справила на мене найсумніше враження. Переживши шість літ постійної війни, а за два роки польський терор та страшну епідемію тифу і других епідемій, Східна Галичина представляється як одне велике цвинтарище. Куди не глянеш, де не поїдеш, скрізь бачиш руїну, гроби, хрести,

№ 2 (102) березень-квітень 2010 р.

покрайні окопами та шанцями поля. Тут і там на дорогах бачиш людей зі сумним, пригнобленим виглядом" [27, с. 5].

Визвольні змагання українців-галичан 1918 - 1920 років зазнали поразки насамперед через низький рівень національної самосвідомості українства. Довгі століття неволі, нечисленна провідна верства, яку представляла українська інтелігенція і греко-католицькі священники, несприятлива міжнародна ситуація призвели до втрати відродженої держави - ЗУНР. Сусідні держави вороже ставилися до української державності як галичан, так і наддніпрянців та допомагали полякам, росіянам, румунам, чехам. Українству не вистачило сил, щоб упоратися із внутрішніми та зовнішніми ворожими викликами. Історія ЗУНР - героїчна й водночас трагічна сторінка визвольних змагань українців-галичан, яка, проте, збагатила їх новим досвідом, знаннями й уміннями боротися за Українську державу.

Висновок

Діяльність Української греко-католицької церкви в умовах існування Західноукраїнської Народної Республіки була спрямована на підтримку молододержави. Активну участь у державотворчих процесах брало духовенство й віряни Станіславської єпархії на чолі з єпископом Г. Хомишиним. Українці-галичани масово вступали в Українську галицьку армію, збирали кошти та добровільні пожертви для потреб армії, налагоджували діяльність органів місцевого самоврядування. Єпископ Г. Хомишин як член УН Ради брав активну участь у її засіданнях та обговоренні важливих питань. На його думку, саме УГКЦ мала бути основною духовною опорою молододержави. Це йшло в розріз із принципами свободи совісті і віросповідань, яких дотримувався уряд ЗУНР. І все ж, незважаючи на деякі протиріччя в поглядах, Станіславський єпископ Г. Хомишин залишався палким патріотом державної самостійності України і робив разом із прихожанами все можливе для підтримки ЗУНР. В умовах польської та радянської окупації 1919-1920 рр. ієрархи УГКЦ докладали всіх зусиль, щоб захистити духовенство і вірян від національно-політичних та релігійних репресій.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Литвин М. Історія ЗУНР / М. Литвин, К. Науменко. - Львів : Інститут українознавства НАНУ ; Видавничий дім "ОЛП", 1995. - 368 с.
2. Кугутяк М. Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (XIX - 1939 р.) / М. Кугутяк. - Івано-Франківськ, 1993. - 200 с.
3. Красівський О. За Українську державу і церкву. Громадська

та суспільно-політична діяльність А. Шептицького в 1918-1923 рр. / О. Красівський. - Львів, 1996. - 84 с.; Красівський О. Східна Галичина і Польща в 1918-1923 рр.: проблеми взаємовідносин / О. Красівський. - К. : Видавництво ЦДДУ, 1998. - 298 с.

4. Марчук В. Українська греко-католицька церква. Історичний нарис / В. Марчук. - Івано-Франківськ : Плай, 2001. - 164 с.; Марчук В. Церква, духовність, нація. Українська греко-католицька церква в суспільному житті України ХХ ст. / В. Марчук. - Івано-Франківськ : Плай 2004. - 464 с.
5. Савчук Б. Просвітницька та соціально-економічна діяльність українських громадських товариств у Галичині (остання третина XIX - кінець 30 рр. ХХ ст.) / Б. Савчук. - Івано-Франківськ : Плай, 1999. - 136 с.
6. Українське слово. - Львів, 1918. - 29 березня.
7. Там само.
8. Левицький К. Великий зрив (до історії Української Державності від березня до листопада 1918 р. на підставі споминів та документів) / К. Левицький. - Львів, 1931. - С. 88.
9. Там само. - С. 84.
10. Українське слово. - Львів, 1918. - 29 вересня.
11. Українське слово. - Львів, 1918. - 22 жовтня.
12. Діло. - 1918. - 10 листопада.
13. Полек В. Нарис історії Івано-Франківської єпархії / В. Полек. - Івано-Франківськ, 1995. - С. 136.
14. Хомишин Г. Послання пастирське Григорія Хомишина до Духовенства і вірних єпархії Станіславської в переломову добу історії українського народу з нагоди торжества Йорданського / Г. Хомишин. - Станіславів, 1919. - С. 11-14.
15. Вістник Станіславської єпархії. - 1920. - Ч. 1-3.
16. Марчук В. Українська греко-католицька церква. Історичний нарис / В. Марчук. - Івано-Франківськ : Плай, 2001. - С. 87.
17. Нагаєвський І. Історія української держави ХХ ст. / І. Нагаєвський. - К. : Український письменник, 1993. - С. 231.
18. Макарчук С. Українська республіка галичан: нарис про ЗУНР / С. Макарчук. - Львів, 2003. - С. 73.
19. Хомишин Г. Послання пастирське Григорія Хомишина до Духовенства і вірних єпархії Станіславської в переломову добу історії українського народу з нагоди торжества Йорданського / Г. Хомишин. - Станіславів, 1919. - С. 14.
20. Шептицький А. Послання пастирське до Всечесного Духовенства і Вірних / А. Шептицький, Г. Хомишин, Й. Коциловський. - Перемишль, 1919. - С. 1.
21. Кривава книга. - Дрогобич, 1994. - С. 71.
22. Вістник Станіславської єпархії. - 1920. - Ч. 1-3.
23. Кривава книга. - Дрогобич, 1994. - С. 73.
24. Там само. - С. 76.
25. Красівський О. За Українську державу і церкву. Громадська та суспільно-політична діяльність А. Шептицького в 1918 - 1923 рр. / О. Красівський. - Львів, 1996. - С. 13.
26. Марчук В. Українська греко-католицька церква. Історичний нарис / В. Марчук. - Івано-Франківськ : Плай, 2001. - С. 90.
27. Маґас Д. Історичний начерк до трагедії Галицької України / Д. Маґас. - Б. в.; б. р. - С. 5.

I. Pylypiv

THE ACTIVITY OF THE STANISLAV DIOCESE OF THE GREEK-CATHOLIC CHURCH IN 1918-1920

It is enlightened in the article the participation of the clergy and the faiths of the Ukrainian Greek-Catholic Church of the Stanislav Diocese in the people-democratic revolution in the Eastern Halicia.

Key words: Halicia, Western-Ukrainian Public Republic, Stanislav Diocese, Greek-Catholic Church, Ukrainians-Halicians.

© I. Pylypiv

Надійшла до редакції 17.03.2010

№ 2 (102) березень-квітень 2010 р.